

ACTA HISTRIAE
27, 2019, 3

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185 (Print)
ISSN 2591-1767 (Online)

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

27, 2019, 3

KOPER 2019

ISSN 1318-0185 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1767 (Spletna izd.)

UDK/UDC 94(05)

Letnik 27, leto 2019, številka 3

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralic (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Aleš Maver, Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Gorazd Bajc, Urška Lampe, Arnela Abdić

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.), Petra Berlot (angl., it.)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Založništvo PADRE d.o.o.

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Laura in pesnik, hiša Francesca Petrarce, Arquà Petrarca (Padova). Neznani avtor, freska iz 16. stoletja / Laura e il Poeta, Casa di Francesco Petrarca, Arquà Petrarca (Padova). Anonimo, un affresco del Cinquecento / Laura and the Poet, Francesco Petrarca's house, Arquà Petrarca (Padua). Anonymous, a 16th-century fresco (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 30. septembra 2019.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Claudio Povolo: Intrusions in Arquà Petrarca (1630–2003). In the Name of Francesco Petrarch 371 <i>Intrusioni in Arquà Petrarca (1630–2003).</i> <i>Nel nome di Francesco Petrarca</i> <i>Vdori v Arquà Petrarci (1630–2003).</i> <i>V imenu Francesca Petrarce</i>	371
Milena Joksimović, Marija Mogorović Crljenko & Mario Novak: Sex, Lies and Marital Violence. Divorce Case from the Records on Visit of Bishop Valier to Istria in 1580 and its Historical and Anthropological Context 417 <i>Sesso, bugie e violenza coniugale. Un caso di divorzio</i> <i>dagli atti sulla visita del vescovo Valier in Istria nel 1580</i> <i>ed il relativo contesto storico e antropologico</i> <i>Sex, laži in občasno nasilje. Primer ločitve iz aktov o obisku</i> <i>škofa Avgustina Valiera v Istri leta 1580 in njen</i> <i>zgodovinski in antropološki kontekst</i>	417
Igor Sapač: Srednjeveška gradbena zgodovina gradu Prem 439 <i>Storia medievale della costruzione del castello di Prem</i> <i>Mediaeval Building History of Prem Castle</i>	439
Martin Bele: Rodbina Konjiško–Rogaških 477 <i>La dinastia dei Konjiško–Rogaški</i> <i>The Konjiško–Rogaški Family</i>	477

Johann Georg Lughofer: Cultural Diversity vs. National-Socialist Positions. Paula von Preradović: An Istrian and the Author of the Austrian National Anthem	495
<i>Diversità culturale contro posizioni naziste.</i> <i>Paula von Preradović: Un'istriana autrice dell'inno nazionale austriaco</i> <i>Kulturna raznolikost vs. nacionalsocialistična drža.</i> <i>Paula von Preradović: istranka in avtorica avstrijske državne himne</i>	
Gorazd Bajc & Mateja Matjašič Friš: Prednosti Italije pri zasedbi Julijske krajine ob koncu prve svetovne vojne	513
<i>I vantaggi che ebbe l'Italia nell'occupare la Venezia Giulia alla fine della Prima guerra mondiale</i> <i>Advantages of Italy in The Occupation of Venezia Giulia at the End of the First World War</i>	
Navodila avtorjem	533
<i>Istruzioni per gli autori</i>	536
<i>Instructions to authors</i>	540

PREDNOSTI ITALIJE PRI ZASEDBI JULIJSKE KRAJINE OB KONCU PRVE SVETOVNE VOJNE

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd.bajc@um.si

Mateja MATJAŠIČ FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: mateja.fris@gmail.com

IZVLEČEK

V članku so analizirane tri najpomembnejše politične oziroma pravno-formalne (in ne vojaške) prednosti, ki jih imela ob koncu prve svetovne vojne Italija napram Slovencev in Hrvatov pri zasedbi Julijske krajine. Italija je za svoj vstop v prvo svetovno vojno na strani antante (Londonski memorandum 1915) prejela obljube, med katerimi je bila tudi Julijska krajina. Bila je tudi ena izmed zmagovalk vojne, med tem ko so bili Slovenci in Hrvati v popolnoma drugačnem položaju. Nazadnje so veliko prednost za italijansko stran predstavljali pogoji na koncu vojne, ki jih je morala Avstro-Ogrska sprejeti.

Ključne besede: Italija, Slovenci, Hrvatje, Julijska krajina, Londonski memorandum 1915, Avstro-Ogrska, konec prve svetovne vojne

I VANTAGGI CHE EBBE L'ITALIA NELL'OCCUPARE LA VENEZIA GIULIA ALLA FINE DELLA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo analizza tre tra i più importanti vantaggi politici e giuridico-formali (e non quelli militari) che l'Italia aveva avuto nei confronti degli sloveni e croati nell'occupare il territorio della Venezia Giulia alla fine della Prima guerra mondiale. Innanzitutto, erano le promesse che l'Italia aveva ricevuto per il suo ingresso in guerra dalla parte dell'Intesa (il Memorandum di Londra 1915) e tra esse c'era anche la Venezia Giulia. In secondo luogo, fu una delle vincitrici della guerra, mentre sloveni e i croati erano in una posizione completamente diversa. Infine, il grande vantaggio per la parte italiana furono le condizioni alla fine della guerra che l'Austria-Ungheria dovette accettare.

Parole chiave: Italia, sloveni, croati, Venezia Giulia, Memorandum di Londra 1915, Austria-Ungheria, fine della Prima guerra mondiale

UVOD¹

Za italijansko stran je predstavljal konec prve svetovne vojne edinstveno priložnost za dolgo zeleno ekspanzijo na vzhod. S tem bi sklenila proces t. i. narodnega zedinjenja (redenzione), hkrati ji je razpad Avstro-Ogrske odprl širše in zelo ambiciozne perspektive, da bi na balkanskem območju prevzela vlogo, kot jo je imel Dunaj v Srednji Evropi. Zaradi razpada habsburške monarhije, ki je do tedaj skoraj v celoti zaobjemala s Slovenci poseljena območja, se je istočasno tudi prvič pojavila konkretna možnost, da bi slovenski narod združil čim več svojega etničnega in etnično mešanega ozemlja (slovenko-italijansko, slovensko-hrvaško-italijanskega) v novo državno tvorbo. Obdobje konec oktobra in začetek novembra 1918 je tako predstavljal tisti prvi pravi zgodovinski trenutek, ko naj bi se začela meja med Italijo in novonastajajočo jugoslovansko državo – na območju Julijske krajine – konkretno zarisovati. Tedaj je bila italijanska stran v veliki prednosti.

Na podlagi analize neobjavljenih in objavljenih primarnih virov, z upoštevanjem najbolj relevantne znanstvene literature (pri tem velja opozoriti na še vedno aktualne študije: Kacin Wohinz, 1972; Lederer, 1966; Visintin, 2000; pregled sodobnejše tematske literature: Visintin, 2012; najnovejša prispevka o razmerah v Julijski krajini ob koncu vojne: Klabjan, 2018; Bajc, 2018), so v članku prikazane najpomembnejše politične oziroma pravno-formalne (in ne vojaške) prednosti, ki jih je tedaj imela Italija napram Slovencev in Hrvatov. Razdelili smo jih v tri kategorije. V prvi so obljube, ki jih je za njen vstop v prvo svetovno vojno na strani antante prejela 26. aprila 1915 s strani Velike Britanije, Francije ter Rusije, in sicer na podlagi podpisa Londonskega memoranduma 1915 (čeprav se je zanj uveljavilo pojmovanje Pakt ali Dogovor²). Druga kategorija se osredotoča na dejstvo, da je bila Italija ena izmed zmagovalk vojne, medtem ko so bili Slovenci in Hrvatje v popolnoma drugačnem položaju, saj jih mednarodna skupnost ni povsem priznala; korenine tega problema segajo vsekakor v leta vojne. Veliko prednost so predstavljali pogoji na koncu vojne, ki jih je morala Avstro-Ogrska sprejeti. To smo uvrstili v tretjo kategorijo. V dosedanjih študijah so bile vse te prednosti seveda omenjene, a so bile le samoumevno obravnavane – nihče se jim ni podrobno posvetil.

-
- 1 Prispavek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosledstvom*, št. P6-0138, in raziskovalnih projektov *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode*, št. J7-8283, *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države*, št. J6-9354, ter *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954*, št. J6-9356. Financira jih Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije – ARRS.
 - 2 Podrobneje o medvojnih obljubah zaveznikov za njen vstop v vojno proti centralnim silam, pravilnem poimenovanju dogovora iz aprila 1915 in drugih terminoloških vprašanjih glede dogovarjanj ter stanju raziskav v: Bajc, 2017.

KAJ JE BILO PO LONDONSKEM MEMORANDUMU 1915 PREDVIDENO TER TEŽA MEDVOJNIH OBLJUB ITALIJI

V prvi vrsti je velika prednosti Italije izhajala iz medvojnih obljub zaveznikov za njen vstop v vojno proti centralnim silam. V tajnem Londonskem memorandumu iz leta 1915³ je bilo med drugim predvideno, da bo dobila tudi naslednja območja: južno Tirolsko in Tridentinsko ter Julijsko krajino (čl. 4 in 7), severni del Dalmacije (čl. 5 in 7), nekaj predelov Albanije (pristanišče Vlorë in otok Sazan ter dovoljšna sosednja območja, da bi lahko te točke branila (čl. 6 in 7)), nekaj predelov Osmanskega cesarstva (suverenost nad Dodekaneškimi otoki ter Libijo in – v generičnem smislu –, da se ji zagotovi njej interes glede ohranjanja ravnovesja v Sredozemlju ter v primeru delnega ali popolnega poraza Osmanov nek pravičen delež v sredozemski regiji zraven današnje turške pokrajine Antalya (čl. 8, 9, 10 in 12)), nazadnje pa – v zelo generični obliki –, v primeru, če bi Francija in Velika Britanija na račun Nemčije povečali svoje kolonialne posesti v Afriki, bi obe načeloma Italiji priznavali, da lahko ta zahteva določeno nadomestilo (čl. 13).

5. člen je še (sicer ne ravno precizno) predvideval, da bo del jadranske obale dodeljen Hrvaški, Srbiji in Črni Gori, medtem ko Slovenija in/ali Slovenci v Memorandumu niso bili nikjer omenjeni. Namesto tega je bilo v 4. členu posebej zapisano, da bo Italija v Julijski krajini dobila tudi naslednja območja: Trst, okrožje Gorice in Gradiške (ali Gradiščanske) ter celotno Istro do Kvarnerja. Tako so bili Italiji obljubljeni nekateri slovenski in slovenko-italijanski kraji. Mejna črta bo šla južno od prelaza Predel (v francoskem orig. “col Predil”; it. Predil: današnji mednarodni mejni cestni prelaz med Italijo in Slovenijo v Julijskih Alpah), do gore Mangart; dalje do Triglava (v francoskem orig. “le Tricorno (Terglou)"); nato na prelomnici prelazov Podbrdo, Podlanišče in Idrija (v francoskem orig. “et la ligne de partage des eaux des cols de Podberdo, de Podlaniscam et d’Idria”); od tu bo mejna črta šla jugovzhodno v smer proti Snežniku, pri čemer bo izven italijanskega ozemlja izpustila vso porečje Save in njenih pritokov; od Snežnika se bo meja spustila do obale, tako da bo italijansko ozemlje vključilo hrvaške kraje Kastav, Matulji in Volosko (v francoskem orig. “la direction du sud-est vers le Schneebergr, laissant hors du territoire italien tout le bassin de la Save et de ses tributaires; du Schneeberg la frontière descendra vers la côte de manière à inclure Castua, Mattuglia et Volosca dans le territoire italien”).

V svojih predvojnih in medvojnih načrtovanjih in politično-diplomatskih prizadevanjih, kot je lepo razvidno v najnovejših dokumentiranih razpravah (Žitko, 2015; Orsina & Ungari, 2016; Bizjak, 2017; Monzali, 2017; Milano, 2017), so v italijanskih krogih radi naglaševali, da določena območja potrebujejo, ker bi

3 TNA FO 93/48/56, *Italy No. 56. Agreement providing for Italian Co-operation in the European War [France and Russia also parties]*, London, April 26, 1915. To je ena izmed štirih uradnih kopij originala v francoskem jeziku. Glede poznejših objav in prevodov *Memoranduma*, ki pa niso bili vsi popolni ali povsem skladni z originalom, podrobneje v: Bajc, 2017, 836–842.

s tem ojačali obrambo na svojem severovzhodu. Lahko torej rečemo, da je bilo aprila 1915 Italiji obljubljen veliki ozemlja, hkrati pa ji je bilo tudi omogočeno, da bi lahko v prihodnosti v primeru eventualnega napada iz severovzhodne strani učinkovito branila celotno območje današnjega Tridentinsko-Zgornjega Poadižja, Primorske in Istre, pa tudi širše Karnije, Furlanije ter Jadrana. Branjenje slednjega bi ji omogočala predvsem prisvojitve nekaterih predelov Albanije.

Posebno poglavje predstavlja vprašanje ali so se Memoranduma iz leta 1915 držali. Odgovor je na tem mestu lahko le zelo poenostavljen: niso se ga povsem in to večkrat. Že med vojno na primer Rusija ni izpolnjevala določenih obveznosti, Italija sama pa se ni držala morda tiste najvažnejše, saj ni uporabila vseh svojih resursov proti vsem sovražnikom antante (čl. 2). Avstro-Ogrsko je napadla že 23. maja 1915, Nemčijo pa šele dobro leto pozneje, in sicer 27. avgusta 1916.

Kot je na primer Luca Riccardi, eden izmed vodilnih italijanskih specialistov za diplomatsko zgodovino, zelo prepričljivo analiziral primarne vire različnih provenienc (Riccardi, 1992, 599–614), so od začetka leta 1918 v Londonu in Parizu (tudi zaradi programa 14. točk predsednika Združenih držav Amerike Thomasa Woodrowa Wilsona) začeli razmišljati, da morda ne bi izpolnili prav vseh medvojnih obljub Italiji, in sicer ne samo tistih v povezavi z Memorandumom 1915, ampak tudi v zvezi s povojno razdelitvijo v Mali Aziji in vplivom v zahodnem delu Sredozemlja. Začeli so se nakazovati problemi, ki so naslednje mesece okarakterizirali zakulisna dogovarjanja in nato vplivali na polemike v javnosti.

Ne glede na to in na dejstvo, da je bila v Memorandumu 1915, kot že zapisano, večkrat prisotna generičnost oziroma v njem ni bilo preciznosti,⁴ so zavezniki med vojno in po njej vztrajali na tem, da morajo tudi v spremenjenih okoliščinah podpirati izpolnjevanje danih obljub – ali pa vsaj večino njih. Ker se je nakazovala ustanovitev jugoslovanske države, ki bi Italiji prekrizala račune (podrobneje v nadaljevanju), so vodilni v Londonu hiteli zagotavljati vedno bolj skeptični italijanski diplomaciji,⁵ da ostaja Velika Britanija vezana na medvojne obljube.⁶

Medtem so se v okviru Foreign Officea – seveda v interni obliki – razvijale debate o novonastalih razmerah. Jasno je bilo, da ohranja Memorandum 1915 še zmeraj svojo odločilno težo. Tako ni manjkalo opozoril po doslednem nastopu pred italijanskimi diplomati. Predstavniki zunanjega ministrstva Howard je na primer 7. decembra 1918 svaril, da se morajo izogniti katerikoli možnosti, da bi se pronemške simpatije v italijanski državi (Howard je namreč ocenjeval, da so še zmeraj

4 Nenatančnost je bila značilna tudi ob drugih prilikah razmejitve na območju jugoslovansko-italijanske meje in tudi zaradi tega ni bila ta meja po drugi svetovni vojni povsem precizno speljana. Šele Osimskimi sporazumi iz leta 1975 (in naposled z izmenjavo ratifikacijskih listin dve leti pozneje) so odpravili določene nerododenosti, in sicer na Goriškem in na morju.

5 DDI, 6/I, 55, 70, 97–98, 104, dok. 105, 135, 187, 202: Orlando a Imperiali, Londra (T. RR. 2818), 11. 11. 1918; Orlando a Imperiali, Londra (T. UU. P. R. 2835), 13. 11. 1918; Imperiali, Londra a Orlando (T. RR. 2483), 16. 11. 1918; Orlando a Imperiali, Londra (T. 2903), 18. 11. 1918.

6 DDI, 6/I, 145–146, dok. 294: Imperiali, Londra a Orlando (T. 2554/463), 23. 11. 1918; TNA FO 371/3137/195820, Balfour to Rodd (N. 488, Confidential), 23. 11. 1918.

zelo močne) še bolj razvile. Obenem je podčrtal, da so na obljube Italiji še vedno vezani in ob tem poudarjal njeno vlogo v vojni, ko je na primer – ne da bi zahtevala nagrade – držala obljubo, da ne bo v prvem tednu vojne napadla Francije, zato pa je lahko slednja svoje čete uporabila v prvi zmagi na Marni. Howard je še menil, da morajo Italijo tudi upoštevati kot pomembno silo v Sredozemlju, po drugi strani nimajo pretiranih razlogov za to, da podpirajo Jugoslovane, saj v vojni zaveznikom niso bili v veliko pomoč. Z njimi, je pristavil, želijo seveda doseči čim boljši dogovor, a to ne sme biti v škodo dobrih odnosov z Italijani in povod za tveganje, da se slednji obrnejo na Nemčijo. Zaključil je, da mu je Gaetano Salvemini, stari prijatelj pred odhodom iz Rima, zagotovil, da si v njegovi stranki (se pravi reformističnih socialistov) res želijo dobrih odnosov z Jugoslavijo in so proti taki politiki, ki bi vodila v trenja. Eden izmed funkcionarjev na britanskem zunanjem ministrstvu je 10. decembra podčrtal, da bodo morali biti v britanski delegaciji na prihodnji mirovni konferenci poenoteni glede danih obvez predvsem Italiji. Naslednji dan je drug funkcionar Foreign Officea menil, da morajo vendarle upoštevati dejstvo, da je Italija sprejela princip o samoodločbi, hkrati pa ni razlogov, da bi ji dovolili, da doseže prav vse, kar želi, saj morajo Britanci v novih okoliščinah upoštevati tudi Jugoslovane, Srbe in Grke ter seveda Američane. Po drugi strani je italijanska stran z zasedbo več ključnih točk na Jadranu že pridobila strateške pozicije.⁷ Na tem mestu moramo dodati, da če je bil Salvemini – med drugim tudi priznani zgodovinar – od začetka prve vojne na strani t. i. demokratičnega intervencionizma in torej za sobivanje s sosedi in za njihovo pravico po samoodločbi ter s tem na Wilsonovi liniji (pozneje pa eden izmed prvih odločnih kritikov Benita Mussolinija), to še ni bilo odločilno v italijanski politiki. Drugače rečeno, naivno se je bilo zanašati na njegove principe o skupnem sobivanju. Obenem sta omenjena komentarja večinoma pravilno predvidela bodoče scenarije, ki so se pojavili na pariški mirovni konferenci. Pričata pa tudi o tem, da so bila še konec leta v okviru britanske diplomacije različna mnenja v zvezi z izpolnjevanjem danih obljub.

Situacija se je vedno bolj zapletala. Zgovoren je bil primer spomenice, ki so jo 11. decembra sestavili v Foreign Officeu. Avtorji dokumenta so trdili, da bi se razmere zelo zakomplicirale, če bi želeli dati Italiji zadoščenje za njeno vlogo v vojni. Vsekakor zanje ni bilo nobenega dvoma, da bodo narodnostno mešana območja, poseljena tudi s Slovenci, prešla pod Italijo. Bila so namreč vključena v obljube iz leta 1915. Problematična so se jim zdela le območja, kjer Italijanov ni bilo, a jih je Italija zahtevala – vedno na podlagi Memoranduma 1915 –, in sicer, da bi si zagotovila svojo varnost.⁸ Ta spomenica in podobne, ki so nastale v naslednjih dneh

7 TNA FO 371/4356/P.C. 177, Howard, Foreign Office to Tyrrell (Private), 7. 12. 1918; komentar, podpisan s črko K, 10. 12. 1918; komentar, podpisan z začetnicama R. P., 11. 12. 1918.

8 TNA FO 371/4356/P.C. 131, Foreign Office (P. 27, Confidential): *The Question of Italian Claims*, 11. 12. 1918; cfr. TNA ADM 116/3237, 37.

in mesecih,⁹ so torej nakazovale, da bodo v Parizu ravno Slovenci imeli najmanj možnosti, kar se je v resnici tudi zgodilo.

Če poenostavimo, lahko rečemo, da se je izoblikovala naslednja uradna linija Londona: vezani smo na dane obljube Italiji, čeprav bi hkrati želeli narediti vse, kar bi bilo možno, da bi jo prepričali, naj deloma popusti. Zunanji minister Arthur Balfour je o takšni drži 23. decembra 1918 razlagal članom vladnega kabineta in dodal, da je bil položaj Jugoslovanov leta 1915 povsem drugačen kot ob koncu vojne, Italija pa se očitno za to ni menila. Ravno nasprotno, zahtevala je tudi Reko,¹⁰ ki ji je Memorandum ni prisojal.

ITALIJA, ZMAGOVALKA VOJNE, TER PROBLEM (NE)PRIZNANJA SLOVENCEV IN HRVATOV IN SPORI OKOLI NASTANKA KRALJEVINE SHS

Druga velika prednost Italije je bilo nesporno dejstvo, da je bila ena izmed zmagovalk vojne, medtem ko so imeli ob koncu vojne Slovenci in Hrvatje nedoločen status: pravno-formalno so spadali v okvir Avstro-Ogrske, ki je bila naposled poražena in je tudi razpadla. Poleg tega nova Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ki je nastala 29. oktobra 1918, ni doživela kljub stikom s tujino pravega mednarodnega priznanja (podrobneje Perovšek, 1998, 61–76). Ko se je 1. decembra združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), je nato slednja vsaj nekaj mesecev doživljala podobno usodo. Na mirovni konferenci v Parizu je namreč mednarodna skupnost formalno priznavala le Kraljevino Srbijo (podrobneje Rahten & Šumrada, 2011). Da pa nam bo kontekst omenjenega nepriznavanja jasnejši, moramo upoštevati, kako se medvojna prizadevanja slovenskih in hrvaških politikov (ki so delovali v okviru Jugoslovanskega odbora), ki so delovali v smeri prejema neke vrste priznanja s strani odločujočih držav, niso uresničila. Korenine problema so torej segale v medvojna leta, dodatno so se razmere zakomplicirale zaradi nasprotujočih si pogledov, kdo bo v jugoslovanski državi najpomembnejši.

Čeprav so bili še vedno formalno del obrambne Trojne zveze z Nemškim cesarstvom in Avstro-Ogrsko, so predstavniki Italije že od leta 1914 bodoče zaveznike Britance opozarjali na potencialne "slovanske" pretenzije na vzhodnem delu Jadrana. Se pravi, da tu – kot je tudi tedanji italijanski tisk večkrat pisal – "Slovani"

9 Npr. TNA FO 371/4356/P.C. 153, Political Intelligence Department, Foreign Office (P.C./016, Secret): *The Claims of Italy*, 24. 12. 1918; cfr. TNA ADM 116/3237, 37; TNA FO 608/40/4, 2536, G. Hope, Rear-Admiral, British Empire Delegation (W.C.P. 140, Secret): *"The Claims of Italy"*, *Memorandum by the Foreign Office on Paper P.C. 016 (W.C.P. 139)*, 19. 2. 1919; cfr. TNA FO 608/40/4, 3147. Glej tudi: Bajc, 2011, 111–115.

10 TNA CAB 23/42/17, Imperial WC 45 (Secret), 23. 12. 1918; cfr. TNA ADM 116/3237, 37, Imperial War Cabinet 45: *Draft Minutes of a Meeting*, 23. 12. 1918.

ogrožajo “naravne” italijanske meje¹¹ (in ne obratno). Tudi zaradi tega je popolnoma razumljivo, da med prvo svetovno vojno Rim ni imel nobenega interesa po kakem priznanju morebitne nove jugoslovanske države, ki bi nastala na ruševinah Avstro-Ogrske, saj bi ji predstavljala konkurenco v Jadranskem morju in bi se lahko obljube zaveznikov predrugačile.

Vsekakor med vojno niso bili vsi italijanski politiki povsem nepopustljivi do “Jugoslovancev”, in sicer predvsem po tem, ko se je jeseni 1917 Italija znašla v težkem položaju. Kot je zgodovino pisje že dodobra osvetlilo (na primer Valiani, 1966; Šepić, 1968, 32–33, 36–37; Šepić, 1989, 271–310; Burgwyn, 1993, 150–154; Klabjan, 2007, 84–85; Mljač, 2011, 73–76; Leoncini, 2014), je namreč hud poraz njene vojske pri Kobaridu povzročil pravi interni politični potres. Vlada Antonia Salandre je padla in zamenjal ga je Vittorio Emanuele Orlando, ki pa je kljub vsemu na mestu zunanjega ministra obdržal Sidneya Sonnina. To je pomenilo, da so ostale temeljne značilnosti italijanske zunanje politike nespremenjene. Zaradi nevarnega položaja na fronti in novih političnih razmer, ko so se začele širše razprave glede načela o samoodločbi narodov (predvsem kot posledica Wilsonovega programa 14. točk), so v Rimu ustanovili Italijanski parlamentarni odbor za pogajanja z narodi pod Avstro-Ogrsko (se pravi, tudi Čehov in Slovkov, saj je do tedaj Italija vztrajno nasprotovala ustanovitvi Češkoslovaške, ker bi slednja pomenila posredno uveljavitev ideje o jugoslovanski državi). Vodil ga je poslanec Andrea Torre, ki je navezal prve stike z Jugoslovanskim odborom v Londonu. Sodelovanje je nato vzpostavil tudi predsednik vlade Orlando, ki se je januarja 1918 v britanski prestolnici sestal z vodilnim članom odbora Antejem Trumbićem in ga povabil v Rim. Dne 7. marca je bil podpisan preliminarni sporazum, ki je naposled privedel do rimskega Kongresa zatiranih narodov Avstro-Ogrske, ki je potekal od 8. do 10. aprila 1918. Desetega v mesecu je bil podpisan in obenem objavljen t. i. rimski sporazum. Med drugim je vseboval naslednje: združitev in neodvisnost jugoslovanskega naroda je življenjski interes Italije; izpopolnitev narodne enotnosti Italije je življenjski interes jugoslovanskega naroda; oba naroda bosta v interesu bodočih dobrih sosedskih odnosov rešila posamezna sporna ozemeljska vprašanja na temelju narodnostnega načela in pravice do samoodločbe; skupinam enega naroda, ki naj bi bile vključene v meje drugega, bodo priznali in zajamčili pravico do spoštovanja jezika, kulture ter moralnih in ekonomskih interesov. Trumbić je nato na pobudo rimske vlade “Jugoslovane” na italijanski fronti pozval, naj prestopijo na italijansko stran. Posledično je več “jugoslovanskih” (podobno kot slovaških in čeških) vojakov začelo množično zapuščati avstro-ogrske vrste in prestopati na antantno stran. V resnici je bil t. i. rimski sporazum zgolj neka moralna obveza in ni imel značilnosti mednarodne pogodbe, kajti podpisal ga ni nobeden iz vrst italijanske vlade (spretno se je torej

11 Npr. TNA FO 371/2008/50148, Rood to Grey (No. 374, Secret), 16. 9. 1914; 51128, Rood to Grey (No. 374, Confidential), 19. 9. 1914; 58629, Rood to Grey (No. 443, Secret Series), 12. 10. 1914; TNA FO 371/2009/62966, Rodd to Grey (No. 402), 14. 10. 1914; 66185, Rodd to Grey (No. 417), 23. 10. 1914; TNA FO 371/2376/51340, Rodd (No. 285), 28. 4. 1915 in komentarji Foreign Officea, 29. 4. 1915.

izognila sprejetju kakršnihkoli obvez), ki je ostajala zelo skeptična, ker je v bistvu izključeval prežete obljube na podlagi Londonskega memoranduma 1915. Odobranje je med tem doživel v liberalnih krogih in v okviru osrednjega dnevnika, *Il Corriere della Sera*, kar pa ni bilo odločilno.

Vladni krogi v Londonu in Parizu so si med vojno kar veliko časa prizadevali, da bi se vendarle ohranila neka avstro-ogrsko tvorba. Šele od poletja 1918 dalje so doumeli neizbežnost južnoslovanskih teženj in da bo moralo priti do njihove združitve v novi skupni državi. Južne Slované so tako proti koncu vojne vodilni Britanci in Francozi začeli podpirati, a le moralno, saj so uradno priznanje vsakič preložili, da se ne bi zamerili italijanski vladi. Zelo dobro so se namreč zavedali, da so vezani na medvojne obljube iz leta 1915 (Lederer, 1966, 35–70; Evans, 2008, 159–185; Sretenović, 2011, 19, 24–28; Pavlović, 2015, 247–353).

V italijanskih krogih so se poleti 1918 razlike v pogledih do jugoslovanskega vprašanja povečale. Ministrski predsednik Orlando je postajal bolj popustljiv od zunanjega ministra Sonnina, še najbolj pa se je izpostavil na stran “Jugoslovancev” voditelj reformističnih socialistov Leonida Bissolati, od novembra 1917 do konca 1918 tudi minister za vojaško pomoč in vojne pokojnine. Avgusta se je tako v Italiji vedno bolj izoblikovala potreba, naj se vendarle sprejme definitivno držo glede nacionalnih gibanj v okviru Dvojne monarhije. Že omenjeni list *Il Corriere della Sera* je pisal v tej smeri in pri tem poudarjal, da bo imel predsednik Wilson na mirovnih pogajanjih velik vpliv in da hkrati zavrača dogovor, ki so ga leta 1915 podpisali v Londonu (kot vemo, je postala vsebina Londonskega memoranduma – čeprav ne v popolni obliki – javnosti znana konec novembra 1917). Britanski diplomati teh premikov seveda niso spregledali.¹² Prav tako jim ni ušel poskus Orlandove mediacije med Bissolatiem in Sonninom septembra 1918. Zaradi močnega pritiska v vladi je slednji naposled sprejel, da bo pri zaveznikih preveril, ali bi bili pripravljeni objaviti deklaracijo v korist nastanka neke svobodne jugoslovanske države,¹³ čeprav ga je pred tem, 30. junija, italijanski veleposlanik v Parizu, Lelio Bonin Longare, opozoril, naj se glede jugoslovanskih (pa tudi romunskih) zahtev ne prenaagli.¹⁴ Britanski analitiki so si med tem o Sonninu ustvarili mnenje, da deluje povsem v skladu z Londonskim memorandumom. Možno je zaznati sledeče ocene glede italijanskega zunanjega ministra: zelo si prizadeva, da se bodo obljube iz leta 1915 izpolnile; nasprotuje jugoslovanski ideji in je celo naklonjeno nekaterim kompromisom z ridimenzionirano Avstro-Ogrsko, saj je precej skeptičen glede popolne zmage antante; naklonjen je le ne preveč razširjeni Srbiji, ki naj pridobi možnost trgovskega razvoja na Jadranu, ne pa pomorskih in mornariških baz – glede tega deli predsodke iredentistov ter nacionalistov o Slovanih in je naklonjen stari tezi

12 TNA FO 371/3137/150587, Phipps, Paris to Balfour (No. 658), 29. 8. 1918. Glej tudi mnenje tedanjega predstavnika italijanske diplomacije v Londonu glede komentarjev britanskih časopisov (DDI, 5/XI, 346–347, dok. 447–448; Borghese, Londra a Sonnino (R. 3256/1069 in 3257/1070), 26. 8. 1918 [dvakrat]).

13 TNA FO 371/3137/153821, Erskine, Rome (No. 642, Confidential), 7. 9. 1918; 157243, Erskine, Rome (No. 656), 14. 9. 1918.

14 DDI, 5/XI, 129–130, dok. 160: Bonin, Parigi a Sonnino (T. Gab. R. 1374/368), 30. 6. 1918.

vojske in mornarice o strateški potrebi Italije, da pridobi tudi ozemlja v Dalmaciji.¹⁵

Skoraj istočasno so Francozi pri Britancih sondirali, ali bi priznali Trumbićev Jugoslovanski odbor (sicer v virih večkrat piše “Jugo Slav National Council”), podobno kot so priznali Narodni svet Čehov in Slovakov. Vsaj na britanski strani so bili glede tega skeptični. V prvi vrsti ne bi želeli storiti takega koraka, če se ne bi s tako potezo strinjala tudi Italija, obenem Jugoslovanski odbor naj ne bi imel takega vpliva med prebivalstvom, kot ga je imel češko-slovaški, kot niti ni imel svoje vojske. V Foreign Officeu so posebej podčrtali, da je problem tudi v srbski vladi in kvečjemu bi za priznanje moral njen vodja Nikola Pašić skupaj s Trumbićem zaprositi zaveznike.¹⁶ Tudi ameriška administracija naj bi tedaj menila, da so češko-slovaški naporji prekašali jugoslovanske.¹⁷ S podobnimi argumenti je naslednji mesec francoski zunanji minister Stephen Pichon pomirjevalno razlagal italijanskim diplomatom, da se njegova vlada ne namerava solistično zavzeti za novo jugoslovansko državo.¹⁸ Očitno se v Londonu in Parizu ter tudi v Washingtonu niso želeli zameriti Rimu (in po svoje niti Srbom), in tako držo so obdržali še dalje, čeprav je sredi septembra 1918 vendarle nekaj časa kazalo, da se bo linija omehčala.

Italijanska stran je namreč kljub vsemu 13. septembra 1918 pokazala pripravljenost dati neko javno izjavo glede priznanja države jugoslovanskih narodov. Pogojevala jo je s tem, da mora biti to v sozvočju z upoštevanjem vseh obljub iz aprila 1915 ter z načeli, za katere so se zavezniki borili. Namen nove države naj bi torej bil prispevati k trajnemu miru. Italijanske diplomate je seveda zanimalo mnenje zaveznikov. Francozi so bili nad potezo navdušeni, veleposlanik v Parizu Bonin pa je tedaj tudi izrabil priložnost in francoskemu zunanjemu ministru Pichonu predočil, da morajo ostati vsi dogovori Londonskega memoranduma veljavni. Vladi ZDA in Velike Britanije sta namen iskreno pozdravili, čeprav so v Foreign Officeu z odgovorom zavlačevali.¹⁹ O italijanskih namenih je sicer britanski *The Times* pisal že 13. v mesecu in poudaril, da je pričakovati neko nedvoumno izjavo v korist jugoslovanskih aspiracij. V tej smeri sta se nato v naslednjih dneh

15 TNA CAB 24/57/29, Political Intelligence Department, Foreign Office (GT 5028): *Baron Sonnino* (Italy/003), 3. 7. 1918.

16 TNA FO 371/3137/154848, Cecil to Balfour, 9. 9. 1918; komentar Foreign Officea, 16. 9. 1918.

17 Tako mnenje so si ustvarili italijanski diplomati v ZDA (npr. DDI, 5/XI, 403–405, dok. 540: Macchi di Celere, Washington a Sonnino (T. Gab. Confidenziale 1820/213), 18. 9. 1918).

18 DDI, 5/XI, 442, dok. 607: Bonin, Parigi a Sonnino (T. Gab. R. 1920/523), 2. 10. 1918.

19 DDI, 5/XI, 387–388, 390, 395–396, 403–405, 410, dok. 507, 514, 523, 540, 550: Sonnino a Bonin, Parigi, Macchi di Celere, Washington e Borghese, Londra (T. Gab. 1306), 13. 9. 1918; Bonin, Parigi a Sonnino (T. Gab. 1764/479), 14. 9. 1918; Borghese, Londra a Sonnino (T. Gab. 1784/336), 16. 9. 1918; Macchi di Celere, Washington a Sonnino (T. Gab. Confidenziale 1820/213), 18. 9. 1918; Borghese, Londra a Sonnino (T. Gab. 1829/350 in 1830/351), 20. in 21. 9. 1918; TNA FO 371/3137/158233, Borghese, Italian Embassy London (No. 3537, Urgent), 14. 9. 1918 [original v italijanščini in angleški prevod]; Foreign Office to Borghese, 20. 9. 1918; 158837, Borghese, Italian Embassy London (No. 3548, Urgent), 16. 9. 1918 [original v italijanščini in angleški prevod].

razpisala francoska lista, *Journal des Débats in Temps*.²⁰ Tako je možno oceniti, da je pri tem šlo za očiten pritisk s strani francoskih in britanskih vplivnih krogov na italijansko politiko, hkrati so v Londonu iskali potrdilo o izjavi pri Sonninu. Slednji je predstavniku britanske ambasade v Rimu Williamu Erskineu izjavil, da je pač “Mr. Steed” (se pravi Wickham Steed, torej *The Times*) pretiraval. V isti sapi je tudi dodal, da si italijanska vlada prizadeva, da bi ZDA na nek način priznale sporazum iz Londona (1915).²¹ V danih okoliščinah bi bilo seveda slednje za Rim zdaleč najpomembnejše. Kot vemo, mu ni to nikoli uspelo in Wilson je tudi po vojni ostajal odločen nasprotnik tajnim dogovorom, kar je dodatno zaostriilo razmere na mirovni konferenci v Parizu (npr. Alatri, 1959; Lederer, 1966; Butler, 1968; Kissinger, 1994, 218–245; Schulzinger, 1998, 82–124; Macmillan, 2001; Goldstein, 2002; Lipušček, 2003; Sharp, 2008; Rahten & Šumrada, 2011; Conze, 2019).

Dne 25. septembra 1918 je italijanska stran res objavila neko načelno in lahko bi rekli tudi bolj ohlapno izjavo (Ministrski svet jo je sicer sprejel že 8. v mesecu) v korist jugoslovanskih narodov in njihove osamosvojitve v obliki svobodne države. Vsebovala je običajno formulacijo, da naj bo to v luči principov, ki so med vojno vodili zaveznike.²² Italijanska javnost in časopisi so se nanjo takoj pozitivno odzvali, zadeve pa so se zaostriile v parlamentu. Vrhunec zaostritve italijanske politike je bil viden v začetku obstrukcije Orlandovih pristašev proti Sonninu. Na dan so prišle mahinacije, ki so se že kake tri mesece “kuhale”, in sicer, da bi Orlando prevzel tudi zunanje ministrstvo. V tej “kuhinji” naj bi imeli celo Francozi vmes svoje prste, kar je razlagal izkušeni britanski veleposlanik v Rimu Rennell Rodd in podčrtal, da je v ospredju Sonninove politke ostajalo sledeče ključno vprašanje: Italija se ne sme odpovedati prednosti iz Londonskega memoranduma 1915, saj se bo le tako lahko končno na svojih severozahodnih mejah obranila pred večnim tekmečem (očitno je bila s tem mišljena Avstrija). Vladi je tedaj celo grozilo, da bo padla, potencialni novi mandatar, Francesco Saverio Nitti, pa tako rizične poteze v tedanjem ključnem momentu ob zaključku vojne ni upal izpeljati (Orlanda je zamenjal šele leto pozneje, 23. junija 1919). Zanj pozicije kolegov niso bile tako nepremostljive, izbrana formulacija izjave pa je tudi dopuščala, da je vsaka stran ohranila svoj pogled.²³ Se pravi, “volk sit, koza cela” oziroma po eni strani se je pred domačo in tujo javnostjo italijanska politika pokazala manj rigidno, a obenem so v igri ostajale prednosti iz Londonskega memoranduma 1915, vlada z nekompromisnim Sonninom na čelu diplomacije pa tudi.

V naslednjih dneh se je situacija zakomplicirala tudi na “jugoslovanski” strani. Konec septembra je *Temps* problemu nastanka jugoslovanske države še dalje poseval precej pozornosti. Objavil je Pašičevo izjavo o združitvi južnoslovanskih na-

20 TNA FO 371/3137/160707, Derby, Paris (No. 1138), 21. 9. 1918 in izrezek iz *The Times*: The ‘Yugo-Slav Nation.’ Recognition by Italy, 13. 9. 1918.

21 TNA FO 371/3137/161039, Erskine, Rome to Balfour (No. 294, Confidential), 19. 9. 1918.

22 TNA FO 371/3137/163074, Rodd, Rome (No. 1683), 25. 9. 1918.

23 TNA FO 371/3137/166419, Rodd, Rome to Balfour (No. 300, Secret), 25. 9. 1919.

rodov. Na dan so tako prišli številni, še nerešeni problemi jugoslovanske združitve, ko je predvsem srbska stran želela ohraniti prvenstveno vlogo. Nad tem voditelji Črne gore že vsaj od leta 1917 niso bili nadvušeni, ker bi to pomenilo izgubo svoje neodvisnosti (leta 1878 jim je uspelo, da je Črna gora postala kneževina, leta 1910 pa se je Nikola I. samoproglasil za kralja). Izoblikovala sta se tudi dva popolnoma nasprotujoča si tabora. Mlajši, predvsem tisti, ki so bili v tujini, so zagovarjali jugoslovansko idejo, krogi okoli kralja pa si ji nasprotovali.²⁴ Zaradi tega se je konec leta 1918 in na začetku naslednjega v Črni gori tudi pripetilo več incidentov, razmere pa je dodatno oteževala slaba organiziranost na terenu, kar je bilo vidno v pomanjkanju hrane, neprimernih cestnih in drugih povezavah ter slabih razmerah v zdravstvu.²⁵

Še težji so bili odnosi med srbsko stranjo in Jugoslovanskim odborom. Po eni strani je Trumbić septembra 1918 celo namignil italjanskemu predstavniku v Švici, da bo nova država res pod Karađorđevići, idealna prestolnica pa ne bi bila Beograd, ampak Sarajevo.²⁶ Po drugi pa je vodja Odbora želel pred Britanci minimizirati težave, za katere je kriva drža Pašićeve vlade, ker naj bi vztrajala pri naslednjih predpostavkah: zavezniki naj priznajo le Srbiji zasluge za boj na njihovi strani; naj jugoslovanskim prostovoljcem iz Avstro-Ogrske ne priznajo statusa zavezniških bojnih enot; Jugoslovanski odbor ne sme prejeti priznanja, da je predstavnik "Jugoslovanov" iz Avstro-Ogrske. Z drugimi besedami, za Pašića naj bi Srbija uživala status edinega pravega jugoslovanskega predstavnika.²⁷ Trumbićev odbor je med tem sestavil predlog deklaracije, s katero bi ga zavezniki priznali. V Foreign Officeu ga je interno analiziral eden izmed vodilnih britanskih izvedencev za vprašanja jugovzhodne Evrope, Alexander Wigram Allan Leeper. Poudaril je potrebo, da mora britanska vlada izvajati dosledno politiko do vseh narodov Avstro-Ogrske, ki si prizadevajo za samostojnost. Edini res pravi problem je zanj predstavljal odklonilni odnos do jugoslovanskega gibanja s strani italijanske vlade. Sicer je Leeper opozoril, da Jugoslovanski odbor nima pravega neposrednega mandata jugoslovanskih

24 DDI, 5/XI, 248–249, 261–263, 354–355, 367–368, 416, dok. 299, 313, 464, 482, 559: Montagliari [minister pri kralju Črne Gore v Parizu], Parigi a Sonnino (T. Gab. Posta 1534/37, 1550/38, 1725/5, 1755/6 in 1856/10), 30. 7., 2. in 31. 8., 5. in 23. 9. 1918; TNA FO 371/3137/163720, Derby, Paris to Balfour (No. 1162), 26. 9. 1918; 163724, Derby, Paris to Balfour (No. 1164), 26. 9. 1918; 163724, Grahame, Paris (No. 10, Montenegro), 26. 9. 1918; 163985, izrezek iz *Temps*: Déclarations de M. Pachitch, 27. 9. 1918; YPD/1, 77–81: Des Graz to Balfour (No. III, Confidential), 22. 12. 1918. Glede medvojnih različnih pogledov npr. TNA CAB 24/14/10, A.W.A.L. [Alexander Wigram Allan Leeper], Intelligence Bureau, Department of Information, Section D (GT 810): *Weekly Report on Serbia II* (DSW/002), *Montenegro's Attitude to the Yugoslav Idea*, 23. 5. 1917.

25 Zelo povedno je bilo poročilo z navajanjem konkretnih podatkov, ki jih je konec leta 1918 zbral Harold W. V. Temperley, eden izmed najbolj pripravljenih britanskih oficirjev na tleh nove jugoslovanske države (YPD/1, 91–96: Harold W. V. Temperley, Maj. G. S. to Major General C. B. Thwaites, C. B., Director of Military Intelligence, War Office London (No. 7), 3. 1. 1918 [1919] in več prilog). Tudi druga tedanja poročila so potrjevala kaotičnost (YPD/1, 97–107: De Salis, Rome to Curzon (No. 11), 12. 1. 1919 in Capt. R. H. Brodie to the Military Attache, Rome, 13. 1. 1919).

26 DDI, 5/XI, 413–414, dok. 556: Paulucci, Berna a Sonnino (T. Gab. Posta 1854/66), 21. 9. 1918.

27 TNA FO 371/3137/169690, Trumbić to Balfour, 7. 10. 1918; *Memorandum (by Dr. Trumbić, President of the Yugoslav Committee) Regarding Yugoslav Recognition*, 7. 10. 1918.

narodov, ki živijo v Dvojni monarhiji, a je zanj v okviru bodoče države na jugu Balkana večji problem predstavljal odnos srbske vlade. Glede nje je ocenil, da je Trumbićeva spomenica nekoliko pretiravala. Leeper je nazadnje izpostavil, da mora priti do poenotenja med Odborom in srbsko vlado v luči Krfske deklaracije 1917, in sicer, da bo nova država pod Karadorđevići.²⁸

V Londonu so oktobra pravilno predvidevali, da bodo predvsem Hrvati težko sprejeli srbsko nadvlado (Slovencev niso omenjali).²⁹ Množili so se namreč protesti, ker naj bi želela srbska stran v bodoči državi delovati v smeri njene hegemonije.³⁰ To je v naslednjih dneh Pašić javno demantiral, je pa ob isti priložnosti zavrnil možnost, da bi bila bodoča jugoslovanska država federalistična.³¹ Jugoslovanski odbor je še dalje vztrajal na svojem prepričanju. Britancem je poslal 14 strani dolgo poročilo s statističnimi in drugimi podatki o etnični poseljenosti območja “bodočih Jugoslovanov”. Dodal jim je seveda svojo interpretacijo – da je slovanska prisotnost v bistvu številčenjša od uradnih demografskih prikazov – ter nekaj z vsebino povezanih zemljevidov;³² s tem je seveda dodatno poudaril svoj pogled, kako naj bi se nove meje zarisale. Obenem je Odbor zavračal poslednji poskus avstrijskega cesarja Karla I. (kot ogrski kralj Karel IV.) z dne 16. oktobra po ohranitvi imperija in zbral več dokumentov, ki so pričali o tem, da si Srbi, Hrvati in Slovenci iz Avstro-Ogrske ter tudi njihovi predstavniki po svetu res želijo iti svojo pot.³³ Drugi dokumenti iz oktobra 1918 kažejo na to, da je vsaka stran vztrajala na svojem prepričanju in da je na spor vplivala tudi očitna osebna nekompatibilnost jugoslovanskih voditeljev.³⁴

V britanskih krogih so se oktobra 1918 tudi prepričali, da bo moralo priti prej ali slej do zavezniškega priznanja Jugoslovanskega odbora in posledično jugoslovanske državnosti, a pred tem bi morali sami “Jugoslovani” poenotiti medsebojne poglede. To bi se moralo zgoditi še pred bližajočo se mirovno konferenco. Sam zunanji minister Balfour je poskušal v to prepričati Trumbića in Pašića. Jasno je bilo, da je britanska vlada začela iskati možnosti, kako bi lahko med njima prišlo do dogovora, pri čemer bi morala srbska stran nekoliko popustiti. Hkrati je pozorno

28 TNA FO 371/3137/169690, *Draft Suggestions by the Yugoslav Committee for a Declaration by the Entente Governments Regarding Jugoslavia*; AWAL [Alexander Wigram Allan Leeper]: *Minute on Dr. Trumbić's Memorandum*, 8. 10. 1918.

29 TNA FO 371/3137/172539, več komentarjev Foreign Officea [sredi oktobra 1918].

30 TNA FO 371/3137/174372, Paris, 11. 10. 1918; Earl od Derby, Paris to Balfour (No. 777), 16. 10. 1918.

31 TNA FO 371/3137/174278, izrezek iz *The Morning Post*: The Jugo-Slav Nation. Serbian Premier's Declaration, 17. 10. 1918.

32 TNA FO 371/3137/174611, Trumbić to Cecil, 18. 10. 1918 in *Statistics of the Population of the Lands Inhabited by the Yugoslavs (Serbs, Croats, and Slovenes) under Austria-Hungary*. Zemljevidi, ki bi jih bilo vredno posebej analizirati, so shranjeni v TNA MPK 1/291.

33 TNA FO 371/3137/175814, Trumbić to Balfour, 20. 10. 1918 in *Yugoslav Replay to the Austrian Emperor's Manifesto*, 19. 10. 1918; 176378, Trumbić to Balfour, 19. 10. 1918 in več prilog; 179163, Trumbić to Cecil, 21. 10. 1918 in več prilog.

34 TNA FO 371/3137/176415, to Balfour, 17. 10. 1918; Foreign Office to Derby, Paris (No. 2244), 23. 10. 1918; 177619, [Seton-Watson, memorandum, 19. 10. 1918]; 179472, Derby, Paris (No. 1334), 28. 10. 1918.

sledila prizadevanjem “jugoslovanskih” politikov v Dvojni monarhiji, da se od slednje ločijo.³⁵ To je seveda zanimalo tudi italijanske kroge, na primer tudi zaradi lažnih novic, da naj bi se zunanji minister Sonnino celo odpovedal Londonskemu memorandumu. Italijanska diplomacija je obenem vsakič ponovila, da se morajo “Jugoslovani” odreči pretiranim zahtevam “ekstremistov” ter da so obljube iz leta 1915 nedotakljive.³⁶

Med tem je srbska vlada poslala vsem zavezniškim vladam (torej tudi italijanski) in ZDA memorandum o bodoči jugoslovanski državi. Kot večkrat se je francoska stran o tem posvetovala z britansko³⁷ in se naposled sredi oktobra odločila, da v tedanjem trenutku njegovo priznanje ne bi bilo primerno. Rimska vlada je tako držo popolnoma osvojila, v Londonu pa so bili še zmeraj pripravljene priznati memorandum.³⁸ Očitno pa Britanci niso želeli tvegati samostojne akcije, saj bi to partnerji iz Pariza in predvsem Rima negativno sprejeli.

POGOJI OB “KAPITULACIJI” AVSTRO-OGRSKE

Tudi pogoji ob koncu vojne z Avstro-Ogrsko so predstavljali nadvse veliko prednost za italijansko stran. Po tem, ko je zavezniški vojni svet zadnjega oktobra 1918 določil pogoje za premirje, je prišlo 3. novembra blizu Padove (v Villa Giusti) do podpisa “kapitulacije” med predstavniki Vrhovnega štaba avstro-ogrske in italijanske vojske. Nekateri sicer pišejo o premirju in tudi v samem italijanskem originalu piše Armistizio – kar pomeni premirje – kar pa ni najprimernejši izraz glede na zelo stroge pogoje, po katerih je morala Avstro-Ogrska izvesti popolno demobilizacijo in izročiti zmagovalcem (antantnim silam in ZDA) veliko bojnega materiala (polovico vsega na območjih, ki jih je zasedla njena vojska). Zaradi tega bomo v pričujoči razpravi uporabljali izraz “kapitulacija”.

Oglejmo si torej najpomembnejša določila v besedilu “kapitulacije”, ki je bilo v tedanjem času in pozneje večkrat objavljeno.³⁹ Pogoji so bili razdeljeni na dva dela. V prvem, ki ga je sestavljalo 8 točk, so bile vojaške klavzule ali kot je pisalo v tržaški Edinosti “na suhem”. Izpostavili bomo le tiste, ki so najpomembnejše za obravnavo

35 TNA FO 371/3137/171114, *Suggested Serbian Policy*, 12. 10. 1918; komentar AWAL [Alexander Wigram Allan Leeper], 15. 10. 1918; komentar Balfour; 171759, Balfour to des Graz (No. 36, The War, Confidential), 9. 10. 1918; 172915, *Jugoslav Independence* [prevod proklamacije Jugoslovanskega parlamentarnega kluba na Dunaju]; Foreign Office, 14. 10. 1918.

36 DDI, 5/XI, 438, 453–454, 479–480, 499–500, dok. 589, 619, 641, 657; Paulucci, Berna a Sonnino (T. Gab. 1904/71), 1. 10. 1918; Bonin, Parigi a Sonnino (T. Gab. 1964/528), 4. 10. 1918; Tommasi, Stoccolma a Sonnino (T. Gab. 1996/152), 8. 10. 1918; Borghese [urednik časopisa *Corriere della Sera*], Berna a Gallenga [podsekretar za propagando v tujini in tisk] (T. 2239), 11. 10. 1918.

37 TNA FO 371/3137/172539, Ambassade de France à Londres, 14. 10. 1918.

38 DDI, 5/XI, 511–512, dok. 674; Sonnino a Imperiali, Londra, Bonin, Parigi, Macchi di Celere, Washington e Sforza, Corfù (T. Gab. 1496), 15. 10. 1918; TNA FO 371/3137/176452, Balfour to Rodd (No. 408), 17. 10. 1918.

39 Npr. *Edinosti*, I. 43, št. 302, 5. 11. 1918; Pogoji na za premirje na bivših avstro-ogrskih frontah, I; Trieste, Ottobre–Novembre 1918/II, 171–174, dok. 143; *Protocollo delle Condizioni di Armistizio tra le Potenze Alleate e Associate e l’Austria-Ungheria*, 3. 11. 1918.

naše tematike. V točki 3 je bila predvidena evakuacija vseh zasedenih območij. Glede slovenskega etničnega ali etnično mešanega območja bi umik potekal preko naslednje črte: od prelaza Predel, Mangarta, Triglava in na prelomnici prelazov Podbrdo, Podlanišče in Idrija; dalje jugovzhodno v smeri Snežnika, izpustila bo nato celotno porečje Save in njene pritokov; od Snežnika se bo meja spustila do obale, tako da bo zajemala Kastav, Matulji in Volosko. Vsa izpraznjena območja bi zasedle čete antante in ZDA. V točki 4 je bilo predvideno, da bi se tu zavezniške čete lahko povsem svobodno premikale in če bi bilo potrebno, bi lahko zasedle dodatna strateška območja, a le začasno (dokler se jim bi zdelo potrebno, da tu ohranijo mir). Točka 6 je velevala, da bi zaupali začasno administracijo zasedenih ozemelj lokalnim organom pod nadzorom okupacijskih sil.

V drugem delu, ki ga je sestavljalo 11 točk, so bile pomorske klavzule, ali kot so ta del naslovili v časopisu *Edinost*, "pomorski pogoji". Za našo tematiko so najpomembnejše naslednja določila. V točki 1 je bilo med drugim predvideno, da bodo morale nevtralne države dovoliti prosto plovbo vsem vojaškim in tovornim ladjam antante. Točka 3 je določala, da bodo morali določeno število bojnih in tovornih ladij predati antanti in ZDA, izbiro teh plovil pa bodo opravili sami zavezniki, ki bodo tudi izbrali avstro-ogrsko pristanišče, kamor bodo priplule vse druge ladje, katere bodo tudi demobilizirali in popolnoma razorožili. V 4. točki je bilo med drugim predvideno, da bodo lahko vojne mornarice Italije in zaveznikov svobodno plule po Jadranu. Točka 5 je predvidela nadaljevanje blokade in zasedbo avstro-ogrskih ladij, ki bi plule, razen za tiste izjeme, za katere bo odločala posebna komisija zaveznikov in Američanov. 8. točka pa je predvidela zasedbo s strani zaveznikov in ZDA vseh kopnih in pomorskih fortifikacij ter utrjenih otokov v bran Pulja in njene ladjedelnice.

SKLEP

Z Londonskim memorandumom aprila 1915 je italijanska stran med vojno prelajala določene obljube, a ne povsem v neki pravno-formalno zavezujoči obliki. Ne nazadnje Memorandum niso v italijanskem parlamentu nikoli uradno ratificirali. Bil je torej v bistvu le političen dokument, ki pa je kljub vsemu imel oziroma ohranjal pomembno če ne zelo odločilno težo. V okviru teh obljub je namreč italijanska stran med in po zaključku bojev stalno usmerjala svojo politiko in od zaveznikov (Velike Britanije in Francije) zahtevala polno uresničitev njegovih določil. V Londonu in Parizu se obenem Italiji niso hoteli pretirano zameriti.

Analiza primarnih virov je pokazala, da je v zadnjih mesecih vojne obstajala – morda le minimalna – možnost, da bi italijanska stran vendarle uradno priznala idejo o bodoči jugoslovanski državi. Možnost je seveda pogojevala s tem, da se morajo obljube iz leta 1915 povsem uresničiti. Naposled se je ta možnost oddaljila oziroma izničila in tako je tudi na tem področju italijanska stran ohranila svojo prednost. Konec oktobra jo je nato potrdila, saj mednarodna skupnost Države SHS ni priznala. Sami Britanci in Francozi niso med tem tvegali, da bi Jugoslovanski

odbor uradno priznali, kar bi seveda bilo pomembno za Slovence in Hrvate. Lahko tudi sklepamo, da na tako odločitev omenjenih dveh antantnih držav razprtije med bodočimi “Jugoslovani” niso pozitivno vplivale. Vsekakor vsaj kar se tiče Londona lahko rečemo, da so si Britanci zelo prizadevali, da bi srbska stran (Pašić) in Odbor (Trumbić) vendarle našli skupni jezik. Odnos med njima se je dodatno zakompliciral zaradi različnih pogledov in želja, ne nazadnje v Črni gori, kar je jugoslovansko idejo (in torej Slovence in Hrvate v Julijski krajini) napram Italiji dodatno šibilo.

Če so po eni strani bili pogoji (podpisani 3. novembra 1918) za Avstro-Ogrsko zelo restriktivni, so po drugi nudili Italiji velike prednosti. Očitno so izviral iz medvojnih obljub, čeprav slednje v besedilu “kapitulacije” niso omenjene. Pri zasedbi na kopnem so vsekakor pogoji tudi po dikciji skoraj enaki obljubam iz Londonskega memoranduma 1915. Edini problem za Italijo bi lahko predstavljala točka 6, saj je govorila o skupni zasedbi. Dodatni zelo ugodni pogoji za italijansko stran so ne nazadnje bile pomorske klavzule, ki jih v Memorandumu 1915 sploh ni bilo.

ADVANTAGES OF ITALY IN THE OCCUPATION OF VENEZIA GIULIA AT
THE END OF THE FIRST WORLD WAR*Gorazd BAJC*

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: gorazd.bajc@um.si

Mateja MATJAŠIČ FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: mateja.fris@gmail.com

SUMMARY

The period between the end of October and the beginning of November 1918 was the first real historic moment, when the border between Italy and the newly emerging Yugoslav state – in the area of Venezia Giulia – was drawn. At the time, the Italian side had a great advantage. Based on primary sources and rich literature, the article analyzes the three most important political and legal-formal (rather than military) advantages, that Italy had against Slovenes and Croats in occupying Venezia Giulia at the end of World War I. Firstly, these were the promises made to Italy regarding the entering the World War I on the side of the Entente, by the 1915 London Memorandum. The Memorandum was not a legally-formally binding document. It was a political document, which was extremely important, even decisive, after the end of the war. In the context of these promises, the Italian side had steadily directed its policies before and after the fighting had ended, and demanded that the Allies (Great Britain and France) fully realize it; and in London and Paris, they did not want any resentments by Italy. Secondly, Italy was one of the winners of the war, while Slovenes and Croats were in a completely different position, because they were not even fully internationally recognized. This problem had its roots in the years during the war. The British and French did not take the risk to officially recognize the Yugoslav Committee, which would have been important for Slovenes and Croats. However, we can say that the British worked hard to find common grounds with the Serbian side (Nikola Pašić) and the Committee (Ante Trumbić). Additional complications occurred in Montenegro due to different views and preferences. This turned to an additional advantage for Italy and therefore a disadvantage for the Yugoslav idea, and also for the Slovenes and Croats in Venezia Giulia. Third, the great advantage were the conditions that Austria-Hungary had to accept at the end of the war (signed 3 November 1918). On the one hand, the conditions for Austria-Hungary were very restrictive, which meant that they offered great advantages to Italy. The terms stemmed from inter-war promises, though the latter were not mentioned in the “capitulation” text. Even when occupied onshore, the conditions were almost the same as promised under the 1915 London Memorandum. The only problem for Italy could have been the point 6, that referred to a joint occupa-

tion of the land. Additional favorable conditions for the Italian side were the maritime clauses, that were not mentioned in the Memorandum of 1915. All these advantages were mentioned in previous studies, but they have not been addressed in detail.

Keywords: Italy, Slovenes, Croats, Venezia Giulia, London Memorandum 1915, Austria-Hungary, end of World War I

VIRI IN LITERATURA

- DDI, 5/XI** – I Documenti Diplomatici Italiani. Ministero degli Affari Esteri, Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici (DDI). Quinta serie: 1914–1918, Volume XI (1 giugno – 3 novembre 1918. Roma, Istituto poligrafico dello Stato e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 1986 (5/XI).
- DDI, 6/I** – DDI. Sesta serie: 1918–1922, Volume I (4 novembre 1918 – 17 gennaio 1918). Roma, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 1955 (6/I).
- Edinost** – Trst, 1876–1928.
- TNA ADM 116** – The National Archives, Kew-London (TNA), Admiralty: Record Office: Cases, 1852–1965 (ADM 116).
- TNA CAB 23** – TNA, War Cabinet and Cabinet: Minutes, 1916–1939 (CAB 23).
- TNA CAB 24** – TNA, War Cabinet and Cabinet: Memoranda (GT, CP and G War Series), 1915–1939 (CAB 24).
- TNA FO 93** – TNA, Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Protocols of Treaties, 1695–2003 (FO 93).
- TNA FO 371** – TNA, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence, 1906–1966 (FO 371).
- TNA FO 608** – TNA, Peace Conference: British Delegation, Correspondence and Papers, 1918–1920 (FO 608).
- TNA MPK 1** – TNA, Public Record Office: Maps and plans extracted to flat storage from various series of records of the Foreign Office, early 18th century–1966 (MPK 1).
- Trieste, Ottobre–novembre 1918/II** – Trieste, Ottobre–novembre 1918. Raccolta di documenti del tempo. Parte II: L'amministrazione provvisoria del Comitato di Salute Pubblica, 31 ottobre–3 novembre 1918. Romano, S. F. (ur.). Milano, All'insegna del pesce d'oro, 1968.
- YPD/1** – Yugoslavia Political Diaries 1918–1965. Vol. 1: 1918–1926. Robert L. Jarman, R. L. (ur.). Slough, Archive Editions, 1997.
- Alatri, P. (1959):** Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica (1919–1920). Milano, Feltrinelli.
- Bajc, G. (2011):** Diplomacija Velike Britanije in Slovenci v času nastajanja Jugoslovanske države. V: Rahten, A. & J. Šumrada (ur.): Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. [Loka pri Mengšu], Ljubljana, Center za evropsko prihodnost, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 99–156.
- Bajc, G. (2017):** Dieci mesi che sconvolsero la Venezia Giulia. Il Memorandum di Londra 1915: questioni storiografiche e dettagli terminologici. *Acta Histriae*, 25, 4, 825–850.
- Bajc, G. (2018):** Internments after the First World War: the Case of Women in the Northern Adriatic, 1918–1920. *Acta Histriae*, 26, 4, 1017–1040.

- Bizjak, M. (2017):** Vojni načrti Kraljevine Italije proti Avstro-Ogrski do vstopa v prvo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 25, 4, 863–882.
- Burgwyn, H. J. (1993):** *The Legend of the Mutilated Victory. Italy, the Great War, and the Paris Peace Conference, 1915–1919.* Westport, Conn., Greenwood Press.
- Butler, R. (1968):** *The Peace Settlement of Versailles 1918–1933.* V: Mowat, C. L. (ur.): *The New Cambridge Modern History. Volume XII: The Shifting Balance Of World Forces 1898–1945 (A second edition of Volume XII, The Era of Violence).* Cambridge, Cambridge University Press, 209–241.
- Conze, E. (2019):** 1919: la grande illusione. Dalla pace di Versailles a Hitler. L'anno che cambiò la storia del Novecento. Milano, Rizzoli.
- Evans, J. (2008):** *Great Britain and Creation of Yugoslavia. Negotiating Balkan Nationality and Identity.* London, Tauris Academic Studies.
- Goldstein, E. (2002):** *The First World War Peace Settlements, 1919–1925.* London, Pearson Education Limited.
- Kacin Wohinz, M. (1972):** *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921.* Maribor, Trst, Obzorja, Založništvo tržaškega tiska.
- Kissinger, H. (1994):** *Diplomacy.* New York et al., Touchstone.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu. Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Založba Annales.
- Klabjan, B. (2018):** *Borders in Arms: Political Violence in the North-Eastern Adriatic after the Great War.* *Acta Histriae*, 26, 4, 985–1002.
- Lederer, I. J. (1966):** *La Jugoslavia dalla Conferenza di pace al Tratto di Rapallo 1919–1920.* Milano, Saggiatore.
- Leoncini, F. (ur.) (2014):** *Il patto di Roma e la legione ceco-slovacca. Tra Grande Guerra e nuova Europa.* Vittorio Veneto, Kellermann.
- Lipušček, U. (2003):** *Ave Wilson. ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920.* Ljubljana, Sophia.
- Macmillan, M. (2001):** *Paris 1919. Six Months that Changed the World.* New York, Random House.
- Milano, R. (2017):** *La questione albanese e l'assetto dell'Adriatico nel Patto di Londra. Alcune riflessioni interpretative.* *Acta Histriae*, 25, 4, 961–976.
- Mljač, T. (2011):** *Italija in rojstvo Jugoslavije.* V: Rahten, A. & J. Šumrada (ur.): *Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.* [Loka pri Mengšu], Ljubljana, Center za evropsko prihodnost, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 71–98.
- Monzali, L. (2017):** *Una difficile scelta. Il Patto di Londra e la politica estera italiana 1914–1915.* *Acta Histriae*, 25, 4, 919–938.
- Orsina, G. & A. Ungari (ur.) (2016):** *L'Italia neutrale 1914–1915.* Roma, Rodrigo Editore.
- Pavlović, V. G. (2015):** *De la Serbie vers la Yugoslavie. La France et la naissance de la Yugoslavie 1878–1918.* Belgrade, Institut des études balkaniques, Académie serbe des sciences et des arts.

- Perovšek, J. (1998):** Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana, Modrijan.
- Rahten, A. & J. Šumrada (ur.) (2011):** Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. [Loka pri Mengšu], Ljubljana, Center za evropsko prihodnost, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Riccardi, L. (1992):** Alleati non Amici. Le relazioni politiche tra l'Italia e l'Intesa durante la prima guerra mondiale. Brescia, Morcelliana.
- Schulzinger, R. D. (1998):** U.S. Diplomacy since 1900. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Sharp, A. (2008):** The Versailles Settlement: Peacemaking after the First World War, 1919–1923. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Sretenović, S. (2011):** Francija in ustanovitev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V: Rahten, A. & J. Šumrada (ur.): Velikih pet in nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. [Loka pri Mengšu], Ljubljana, Center za evropsko prihodnost, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, 15–51.
- Šepić, D. (1968):** The Question of Yugoslav Union in 1918. *Journal of Contemporary History*, 3, 4, 29–43.
- Šepić, D. (1989):** Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918, Drugi svezak. Pula [et al.], Čakavski sabor [et al.].
- Valiani, L. (1966):** La dissoluzione dell'Austria-Ungheria. Milano, Il sagggiatore.
- Visintin, A. (2000):** L'Italia a Trieste. L'operato del governo militare italiano nella Venezia Giulia 1918–1919. Trieste, Gorizia, Istituto Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Libreria editrice Goriziana.
- Visintin, A. (2012):** Occupazione militare e accelerazione delle dinamiche politiche nella Venezia Giulia del primo dopoguerra. *Acta Histriae*, 20, 3, 445–458.
- Žitko, S. (2015):** Od iredentizma do intervencionizma: na prelomu 19. in 20. stoletja do vstopa Italije v prvo svetovno vojno. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 25, 4, 861–884.